

Ключові слова: предмет прикладної юридичної риторики, юридична промова, мовленнєві засоби правозастосовчої діяльності, новітні риторичні концепції – ірраціоналізм і метаформа, теорія правдоподібності; суб'єктно-об'єктний зв'язок доповідач (ритор) – слухач, офіційне преюдиційне рішення.

Резюме

В статті розглянуто юридичну риторичну систему правових дисциплін як комплексну міждисциплінарну теоретико-прикладну спеціально-юридичну науку; показано розвиток юридичної риторичної науки про методи доказування, аргументації; освітлено способи застосування правової мови з метою переконання окремих груп людей, населення певного регіону, держави чи суспільства в цілому; досліджено специфіку юридичної мови; розглянуто мову юриста як інструмент і засіб правозастосовчої діяльності.

Ключевые слова: предмет прикладной юридической риторики, юридическая речь, речевые средства правоприменительной деятельности, новейшие риторические концепции – иррационализм и метаформа, теория правдоподобия, субъектно-объектная связь докладчик (ритор) – слушатель.

Summary

The article examines the legal system in the rhetoric of education as a complex interdisciplinary theoretical and applied a specially-jurisprudence; shows the development of legal rhetoric as the science of methods of proof, reasoning, describes how to use persuasion Broadcasting for separate groups of people, the population of a region, state or the general public, explored specific legal language speech lawyer considered as a tool and a means of law enforcement.

Key words: Applied legal rhetoric, legal speech, verbal means of law enforcement, the latest rhetorical concept – and metaform irrational, theory of probability, subjective-object communication speaker (orator) – listener.

Отримано 12.07.2010

Т. О. ПОДКОВЕНКО

Тетяна Олександрівна Подковенко, кандидат юридичних наук, завідувач кафедри Галицького інституту імені В'ячеслава Чорновола

ФІЛОСОФІЯ ПРАВА В СИСТЕМІ ЮРИДИЧНОЇ ОСВІТИ

Сучасні зміни в житті українського суспільства пов'язані з кардинальними реформами суспільних відносин і утвердженням нормативно-правового стандарту прав людини і громадянина, який в якості універсального ціннісного орієнтуру являється здобутком усіх сучасних цивілізованих держав.

Цей нормативний стандарт дійсно виступає якісним масштабом виміру суспільних відносин у правових системах більшості демократичних держав. Для України ж він на сьогодні являється радикальним поворотом у системі побудови публічної влади і встановлення відповідної якості суспільних відносин, властивих громадянському суспільству та правовій державі. У зв'язку з цим вітчизняна юриспруденція останнім часом переживає процес переходу у стан нової нормативної парадигми побудови відносин у суспільстві. У галузі юридичної теорії ця парадигма формується через вияв сутності і природи права, його змістовних характеристик з врахуванням сучасних концепцій праворозуміння. Оскільки право є не лише ключовим поняттям, яке має багаторівневий теоретичний вираз, а й безпосередньо практичну спрямованість, як реальний та дієвий регулятор суспільних відносин, як нормативно-правовий стандарт гарантії та захисту прав і свобод людини.

Варто відзначити, що сучасні процеси демократизації українського суспільства досить тісно пов'язані з проблемами сучасного державотворення. Світовий досвід показує, що без вирішення актуальних проблем будь-яка політика знецінюється, втрачає сенс, дискредитує себе як суспільне явище, втрачається ціннісний зв'язок особа – право – держава. Все це спонукає до того, щоб виокремлювати у гуманістичній правовій політиці два аспекти. Перший – це пошук різними соціальними групами тих шляхів, які ведуть до взаємовигідного здійснення спільної мети. Другий аспект гуманістичної політики – результативне управління, яке безпосередньо спирається на владні функції¹. Гуманістична демократична політика – це процес реалізації людських інтересів, їх узгодження і гармонізація через розгалужену систему суспільно-владних відносин, через професійну діяльність органів та інститутів державної влади, які виступають основним чинником цієї системи і ефективність яких зароджується в глибинах загально національного менталітету народу, його духовно-світоглядних цінностей, історичних традицій. Але процес формування та становлення таких цінностей є тривалим, він виховується поколіннями, в яких ідеї істини, добра та справедливості стають визначальними, життєво необхідними. Це тривалий процес подолання правового нігілізму шляхом формування правової свідомості, правової культури як окремого індивіда, так і суспільства в цілому. На нашу думку, філософсько-правове осмислення державно-правової дійсності дасть змогу по-новому підійти до осмислення феномену права, його ціннісних характеристик та значення як цивілізованого і дієвого регулятора

суспільних відносин. У зв'язку з цим, на сьогодні філософії права приділяється значна увага в системі юридичної освіти.

Філософське вчення про цінності (аксіологія) розглядає право як соціальну цінність та благо. Найвищою цінністю, реалізувати яку покликане право, є існування суспільства і життя кожної окремої людини. У соціальному та особистому житті фундаментальну роль відіграють такі цінності, як свобода, відповідальність, рівність, справедливість. Такі права, як право на життя, свободу, гідність, недоторканість особи, участь у політичному житті – є необхідними умовами влаштування життя людини у цивілізованому суспільстві і тому повинні бути визнані та захищені державою. У процесі здійснення політико-правової реформи в Україні не можна не бачити, що наша наука ще повільно впливає на розв'язання складних проблем сучасного суспільства, на втілення в суспільну практику своїх рекомендацій та висновків.

У зв'язку з цим в Україні останнім часом спостерігається зростаючий інтерес до філософії права, розширюється тематика філософсько-правових досліджень, акцентується увага на необхідності аналізу державно-правових явищ через призму антропоцентризму, ціннісно-орієнтаційного виміру права і держави, зорієнтованості політики на проблему людини.

Саме це зумовлює не просто необхідність розширення філософсько-правових досліджень, а й потребу комплексної переоцінки місця та ролі філософії права в системі вищої освіти.

З часу здобуття Україною незалежності, відмови від ідеології «соціалістичного» позитивізму, переходу на позиції світоглядно-методологічного плюралізму дослідження філософських проблем права значно активізувалися. З'явилося чимало публікацій з філософсько-правової проблематики, найбільш цікавими з яких є праці В. Д. Бабкіна, М. Г. Братасюк, К. К. Жоля, А. А. Козловського, М. І. Козюбри, М. В. Костицького, С. І. Максимова, Н. М. Оніщенко, Л. В. Петрової, П. М. Рабіновича, С. С. Сливки, Ю. С. Шемчушенка, В. В. Шкоди, Б. Ф. Чміля та ін. Саме українськими науковцями робляться спроби якісної переоцінки місця, ролі та значимості філософії права в системі правознавства та піднесення її на якісно новий рівень.

Основні питання, відповіді на які намагаються дати філософсько-правові дослідження, – це: що таке право, яким критерієм воно має відповідати, як співвідноситься право і закон, право і мораль, та інші регулятори суспільного життя, які механізми їх взаємодії, як проявляється людинотворча функція права. Причому відповіді на ці та подібні питання мають не тільки теоретичний інтерес, а й практичну спрямованість у процесі вирішення актуальних державотворчих проблем сьогодення.

Варто погодитися з твердженням Ю. С. Шемчушенка про те, що філософське осмислення права покликане реалізувати здобутки філософської думки, які пов'язують право з такими цінностями, як свобода, справедливість, рівність. Філософське та правознавче розуміння права сприяють більш точному визначенню парадигм, принципів, моделей, змісту та обсягу наукового поняття права, предмета і методів відповідних теорій права. Філософія права покликана осмислювати сенс права в його цілісності й водночас ефективності впливу права на людину та її розвиток. Філософія права визнається світоглядним, концептуально-методологічним фундаментом правознавства².

Незважаючи на те, що філософія права має досить тривалу історію, процеси її становлення та розвитку як науки тривають і сьогодні. Перші спроби філософського осмислення державно-правових явищ, були спрямовані на з'ясування співвідношення правди і неправди, добра і зла, справедливості і несправедливості, свободи та порядку тощо. Ранні філософсько-правові ідеї, що зародилися в Стародавніх Індії, Китаї, Греції синтезувалися із теологічними концепціями та стали цементуючою основою релігійних догм і правил (в індуїзмі), або стали основою соціальної етики ритуалу і суспільної ієрархії (в Китаї), або послужили насінням, з якого виросла європейська філософія права зі всім її різноманіттям³.

Тривалий час філософсько-правова традиція збагачувалась ідеями європейського Відродження та Просвітництва, які активізували та піднесли на якісно новий рівень проблему людини, збагатили її гуманістичним змістом, звернули увагу на соціальний зміст права, як необхідного елементу цивілізованого людського буття.

Сучасний стан розвитку філософії права в Україні є логічним продовженням складного процесу філософсько-правового осмислення права і держави, їх змістових характеристик, сутності права, його ролі та призначення в суспільному житті. Наскільки цей процес є складним свідчить наявність різних концепцій праворозуміння, які віддзеркалюють ті цінності та пріоритети, які визнавались та відстоювались протягом історії людства і визначались мірою свободи, справедливості та рівності.

Філософія права починається з виникнення ідей про об'єктивну, незалежну від офіційно-владної ідеології, природу і сутність права. Ці ідеї стали основою усіх наступних, включаючи і сучасні, уявлень і концепцій про внутрішній взаємозв'язок і єдність права, свободи та справедливості, про права і свободи людини, про панування права, про правовий закон і правову державу. І в тому, що сьогодні ці правові ідеї стали загально визнаними сучасним світовим співтовариством цінностями та імперативами – велика і беззаперечна заслуга також і філософії права⁴.

Кінець ХХ століття актуалізував завдання теоретичного обґрунтування цілісної концепції права, яка могла б поєднати підходи основних правових шкіл і напрямів. Європейська філософсько-правова традиція дуже розвинена і багата гуманістичними ідеями. І важливим на сьогодні є не просто вивчення, а осмислення і ствердження в реальному житті основоположних принципів права, ідей добра, гуманізму та справедливості. Аналізуючи погляди різних авторів на предмет філософії права неважко помітити, що вони пов'язують право із буттям людини, духовними та культурними цінностями. Це розуміють і авторитетні учені на заході. Так, наприклад, Г. Дж. Берман пише в своєму фундаментальному дослідженні «Західна традиція пра-

ва: епоха формування»: «Нам необхідно подолати ... помилковість судження стосовно виключно політичної та аналітичної юриспруденції («позитивізм»), або виключно філософської і моральної юриспруденції («теорія природного права»), або виключно історичної та соціоекономічної юриспруденції («історична школа права», «соціальна теорія права»)⁵. За твердженням Г. Дж. Бермана, нам потрібна така юриспруденція, яка інтегрує всі традиційні школи і виходить за їх межі. Така єдина юриспруденція підкреслювала б, що в право потрібно вірити, в іншому випадку воно не буде працювати. Це потребує повного суспільного визнання⁶.

На сьогодні серед різноманіття концепцій праворозуміння актуальності та визнання набуває саме концепція «інтегративної юриспруденції». За задумом американського філософа права Джерома Холла, автора терміна «інтегративна юриспруденція», природно-правова традиція може бути оновлена сьогодні за рахунок її поєднання з аксіологічним (ціннісним) підходом у праві. Цінності при цьому повинні розглядатися як неодмінний атрибут правової норми, а норми повинні сприйматися як «захищені ціннісні судження». Природне право, в уявленні Дж. Холла, – це система втілених у праві етичних принципів даної епохи⁷.

За твердженням М. В. Козюбри, філософія права відповідно до цього підходу на відміну від юридичної науки, не вивчає і не пояснює право як факт, як те що існує в реальності, а прагне до розуміння, світоглядного осмислення того, яким право повинно бути⁸. Фактично філософія права синтезуючи існуючі концепції праворозуміння дає поштовх до осмислення і сприйняття вищої цінності права, відтворення його гуманістичної місії в реальному житті.

Філософське осмислення і навіть переосмислення права в Україні в цілому тісно пов'язане з осмисленням та віддзеркаленням особливостей сучасного суспільного розвитку та становлення української державності. Процеси державотворення та правотворення в Україні зумовили нагальну потребу звернення до науки, зокрема юридичної. Конституцією України чітко закріплено положення про те, що «Україна є суверенна і незалежна, демократична, соціальна, правова держава», що «в Україні визнається і діє принцип верховенства права»⁹. Реалізація цих та інших положень ставить практичні завдання та питання: що таке «правова держава», «права людини», як співвідноситься право та закон, яка різниця між поняттями «верховенство закону» і «верховенство права», і нарешті, що таке «право»? Закономірним при відповіді на ці та подібні питання є звернення до філософії права, для якої проблеми розрізнення і співвідношення права та закону є предметно визначальними.

Варто зазначити, що тривалий час розвиток філософії права відбувався в межах загальної теорії держави і права радянської юридичної науки і характеризувався акцентуванням на її методологічній функції, а філософія права підпорядковувалася теорії права, по суті теорії позитивного права. На сьогодні ситуація кардинально змінюється: актуальними та визначальними стають інші функції філософії права, такі як світоглядна, аксіологічна, антропологічна, ціннісно-орієнтаційна.

Пояснюючи зростаючий інтерес до філософії права, Ю. С. Шемчушенко обґрунтовує це підвищенням соціальної ролі права у регулюванні суспільних відносин. Ідеться про нові підходи до визначення самого поняття права і механізмів його ефективної реалізації, про первинність принципу верховенства права у суспільному житті. Для цього потрібна відповідна методологічна основа¹⁰. На наш погляд, такою основою має стати філософія права, як синтетична наука світоглядного характеру, яка орієнтує пізнавальні процеси не просто на сприйняття соціальної дійсності, а на усвідомлення та втілення високого призначення права як міри справедливості, свободи та формальної рівності. Особливе значення філософія права складає для майбутніх юристів, для тих, хто безпосередньо буде втілювати принцип справедливості в життя у своїй практичній роботі.

Варто погодитися з думкою С. І. Максимова, що хоч філософія права не ставить за мету розв'язання конкретних проблем правознавства, а лише допомагає більш чітко усвідомити досліднику-юристу власну позицію, упорядкувати знання, по-новому поглянути на свій предмет у світлі більш широкого підходу, проте всі центральні, фундаментальні проблеми правознавства знаходять своє розв'язання або принаймні обґрунтування саме на філософському рівні. У цьому саме і полягає одна із «загадок» такого феномена, як право, і ця обставина визначає фундаментальну роль філософії права в системі правознавства як загально-методологічної дисципліни¹¹.

Саме філософський підхід, на думку О. Скорини, дає можливість всебічного та цілісного осмислення правових явищ. Філософія права дає можливість розвинути самостійне мислення студентів-правознавців, допомагає розумінню сутності права, місця і ролі права в житті суспільства¹². Філософія права є також і фактором формування внутрішньої свободи особистості (зокрема, фахівця-правознавця), бо філософія права в контексті сучасного філософського дискурсу є філософією свободи¹³.

Таким чином, філософія права є фактично єдиною навчальною дисципліною, з тих, що викладаються юристам, яка може допомогти майбутнім фахівцям у розвитку критичного і абстрактного мислення, рефлексивних здібностей, навичок філософсько-правового осмислення процесів, які відбуваються в нашому суспільстві, у пошуку шляхів виходу з сьогоднішнього стану справ на шляху до прогресу, на шляху до гуманізації суспільних відносин. Адже сучасні філософсько-правові дослідження безпосередньо можуть бути спрямовані на вирішення практичних проблем та завдань сучасного державотворення.

Філософія права в Україні – це якісно нова форма філософського осмислення права, розвиток якої пов'язаний з потребою філософського осмислення процесів право- і державотворення в Україні. Виокремлення філософії права як самостійної спеціальності в системі юридичних і філософських наук стимулює її інституційний розвиток.

«Бум філософії права», спричинений зростаючим інтересом правознавців до змістовної сутності права, з'ясування фундаментального значення юридичної діяльності, буде продовжуватися. Сприятиме цьому й подальший міждисциплінарний розвиток філософії права (співпраця філософів та правознавців). Реалізація аксіологічної, виховної, орієнтаційно-ціннісної функцій філософії права зумовить її оформлення як обов'язкової навчальної дисципліни.

У процесі подальшого розвитку філософії права варто звертати більше уваги на розвиток змістовної складової філософсько-правових досліджень. Серед перспективних напрямів дослідження, окрім вивчення наукознавчих аспектів філософії права (предмет, метод, статус) та висвітлення питань її різноманітних напрямів, відзначимо й важливість досліджень з історії філософії права, вивчення спадщини класиків філософії права, філософсько-правового аналізу проблем галузевих юридичних наук, прикладного застосування філософсько-правових знань (праксеологія філософії права).

Однією з особливостей сучасного розвитку української філософії права є її відкритість як «спільної території» філософів та правознавців. Потреба у філософії права, зокрема, у підготовці юристів, пов'язана з попитом на фахівців із системною світоглядною підготовкою, яку і дозволяє дати саме філософія права, а в контексті подальшого утвердження ідеї верховенства права значущість філософсько-правової підготовки буде тільки зростати. Характерною особливістю подальшого розвитку філософії права може стати і її здатність активного інтелектуального каталізатора правової політики, фундаментальних процесів право- і державотворення в Україні. Філософія права має і потенціал стати платформою для конструктивної критики чинного права й правореалізації, державної діяльності, в зв'язку з чим варто більше приділяти уваги філософським проблемам держави у зв'язку та взаємодії з правом.

Філософія права як специфічна людинознавча галузь знання, що має понад двохтисячолітню історію і виражає гуманістичну традицію, покликана в наших умовах формувати сучасне правове мислення ґрунтоване на юридичному (а не на законницькому) праворозумінні, сучасній філософії людини, давати майбутньому юристу адекватні сучасності знання про право, формувати цілісний образ багатогранного суб'єктивно-об'єктивного, ідеально-матеріального раціонально-ірраціонального, соціокультурного феномена, на відміну від часткового, усіченого трактування його нинішньою теоретико-правовою наукою. Саме філософія права дозволяє побачити право як багатогранний феномен, що пронизаний гуманістичним виміром, ґрунтований на антропологічних засадах, феномен, що в прямому сенсі слова творить окультурену правосвідому особистість, і навпаки – така окультурена особистість творить, стверджує і розвиває право як втілення принципу рівної справедливості¹⁴.

Можна з впевненістю стверджувати, що на сьогодні філософія права як наука та навчальна дисципліна стала практичною, витребуваною. Сьогодні філософія права в Україні не тільки є актуальною, але й має передумови для саморозвитку через ціннісний підхід до права. За твердженням Ю. С. Шемчушенка, юридичні та філософські науки знаходять своє поєднання у філософії права. Філософське осмислення права покликане реалізовувати здобутки філософської думки, які пов'язують право з такими цінностями, як свобода, справедливості рівність. Сучасна філософія права розглядає право з погляду онтологічного аналізу його місця і ролі в загальноісторичному поступі людства. На цій основі можливе глибше розуміння і вдосконалення, і, навіть, перетворення, існуючих в Україні права та правової системи відповідно до потреб соціального поступу і реальних суспільних можливостей¹⁵.

У сучасних умовах радикальних суспільних перетворень і становлення основ права і правової державності, визнання принципу верховенства права істотно зростає роль і призначення філософії права в системі гуманітарних наук і вітчизняної освіти, значення цієї дисципліни в процесі формування і утвердження у нашому суспільстві цінностей права, свободи і справедливості.

Загалом можна стверджувати про перспективність подальшого розвитку вітчизняної філософії права. Реалізація потенціалу філософії права як науково-практичної дисципліни розв'язувати актуальні проблеми сучасного право- та державотворення в Україні значною мірою залежить від повного та всебічного представлення її засад і доробку. Сучасні філософсько-правові дослідження повинні бути спрямовані на аналіз проблем природного права, антропології права, співвідношення права, моралі, релігії та інших форм суспільної свідомості, специфіки концепцій видатних представників класичної та сучасної філософсько-правової думки та утвердження філософії права у сучасному гуманітарному знанні.

Філософія права також покликана виконувати функцію інтегратора знання не тільки про право, але й про людину в системі права, долаючи протистояння нормативістського, природно-правового, соціологічного та інших підходів до праворозуміння.

На сьогодні є вкрай необхідно досліджувати такі невід'ємні складові частини філософії права, як правову онтологію, філософсько-правову антропологію, правову гносологію, правову аксіологію, феноменологію права, екзистенціальний вимір правових інститутів. Це дасть змогу майбутньому правнику зрозуміти суть природного права, його джерела, зв'язок із світоглядним, теоретичним і практичним рівнем цивілізації і життям окремої людини, синтезувати отримані знання з правознавства і піднятися на вищий щабель розуміння специфіки свого фаху та своєї ролі в суспільстві як юриста. Важливо також подолати суто нормативістський підхід до права, що відмежовує людину від права і підпорядковує її лише закону як державновладному велінню, незалежно від його внутрішнього змісту. Без філософії права юрист залишився б лише законознавцем, а дана наука допомагає йому стати правознавцем у широкому розумінні цього слова, сприяє практичному втіленню правових цінностей, допомагає в оволодінні методологією пізнання права та в про-

никненні в глибинний зміст та сутність правових і державних явищ. Адже, на сьогодні актуальним стоїть питання про підготовку не просто юриста, знавця юридичних законів, а правознавця, юриста-гуманіста, спеціаліста, який визнає та втілює такі високі ідеали права як свобода, справедливість, гуманізм, формальна рівність тощо.

Оскільки право є сферою спільних інтересів юриспруденції та філософії, одним з важливих методологічних аспектів розвитку національного правознавства та правничої освіти є застосування філософських узагальнень закономірностей суспільного розвитку до всієї системи юридичних знань і виокремлення у даній системі особливої світоглядної частини знань про право, його сутність та роль, призначення – філософії права. Філософія права у системі юридичної освіти, у її співвідношенні з іншими видами і способами розуміння та вивчення права виступає вищою духовною формою пізнання, усвідомлення і утвердження його змісту, цінності та значення в житті людей. Філософія права бере на себе синтезуючу роль культурних, духовних, соціальних, політичних та правових чинників розвитку суспільства, акцентуючи увагу на людиноцентристських, гуманістичних засадах усіх суспільних процесів. Лише завдяки осмисленому вибору життєвих пріоритетів в умовах достатньої інформованості про множину концепцій і теорій, які пояснюють явища та процеси суспільного буття, можна досягти стійкості переконань, органічного, а не «навіяного» формування національної свідомості та патріотизму, усвідомленого сприйняття ідеалів добра, справедливості, гуманістичних цінностей. Світоглядні дисципліни не лише підвищують рівень загальної ерудиції та культури, систематизують професійні знання та сприяють глибшому розумінню права, вони допомагають знайти своє місце у світі, адже світогляд – це ті цінності, ідеали, переконання та погляди, які є визначальними для суспільної орієнтації людини та її позиціонування в реальності.

¹ Політологія: Екскурс в історію правничо-політичної думки / Скиба В., Горбатенко В., Туренко В. – К.: Основи, 1998. – С. 620.

² Шемшученко Ю. С. Актуальні проблеми філософії права // Проблеми філософії права. – 2003. – Том 1. – С. 7-8.

³ Костицький М. В. Філософія права як наука і навчальна дисципліна // Проблеми філософії права. – 2003. – Том 1. – С. 17.

⁴ Нерсесянц В. С. Философия права: Учебник для вузов. – 2-е изд., перераб и доп. – М.: Норма, 2006.

⁵ Берман Г. Дж. Западная традиция права: эпоха формирования. – М., 1998. – С. 16.

⁶ Берман Г. Дж. Интегрированная юриспруденция // Берман Г. Дж. Вера и закон. – С. 342.

⁷ Ковтонюк А. М. Основні концепції права в інтегративній юриспруденції // Університетські наукові записки. – 2007. – № 4 (24). – С. 33.

⁸ Козюбра М. І. Місце філософії права в системі суспільствознавства (до питання про дисциплінарний статус філософії права) // Проблеми філософії права. – 2003. – Том 1. – С. 28.

⁹ Конституція України від 28.06.1996 із змінами внесеними згідно з Законом № 2222 – IV від 08.12.2004 // www.rada.gov.ua.

¹⁰ Шемшученко Ю. С. Актуальні проблеми філософії права // Проблеми філософії права. – 2003. – Том 1. – С. 7.

¹¹ Максимов С. І. Філософія права як сфера співпраці юристів і філософів // Проблеми філософії права. – 2003. – Том 1. – С. 36.

¹² Максимов С., Кобринський Д. Міжнародний методологічний семінар «Філософія права як академічна дисципліна» // Право України. – 2008. – № 12. – С. 161.

¹³ Максимов С., Кобринський Д. Міжнародний методологічний семінар «Філософія права як академічна дисципліна» // Право України. – 2008. – № 12. – С. 162.

¹⁴ Патеї-Братасюк М. Г. Філософія права: Навчальний посібник. – Тернопіль, 2006. – С. 5.

¹⁵ Шемшученко Ю. С. Актуальні проблеми філософії права // Проблеми філософії права. – 2003. – Том 1. – С. 7.

Резюме

Стаття присвячена актуальним питанням розвитку філософії права як науки та визначення її місця в системі юридичної освіти. В Україні філософія права перебуває в стані інтенсивного розвитку, що з необхідністю передбачає глибоке дослідження таких її складових, як правова онтологія, правова гносеологія, правова аксіологія, філософсько-правова антропологія і, звичайно, методологія правознавства.

Ключові слова: право, філософія права, онтологія права, антропологія права, правова аксіологія.

Резюме

Статья посвящена актуальным вопросам развития философии права как науки и определения ее места в системе юридического образования. В Украине философия права переживает интенсивное развитие, что с необходимостью предполагает глубокое исследование таких ее составляющих, как правовая онтология, правовая гносеология, правовая аксиология, философско-правовая антропология и, конечно же, методология правоведения.

Ключевые слова: право, философия права, онтология права, антропология права, правовая аксиология.

Summary

The article is sanctified to the pressing questions of development of philosophy of right as sciences and determining her location in the system of legal education. In Ukraine philosophy of right experiences intensive development, that with a necessity supposes deep

research of such her constituents, as legal ontology, legal gnosiology, legal axiology, philosophical-legal anthropology and, certainly, methodology of jurisprudence.

Key words: the right, philosophy right, ontology right, anthropology right, legal axiology.

Отримано 28.07.2010

І. В. БОГУШОВА

Ірина Валеріївна Богушова, аспірант Київського університету права НАН України

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ РОЗУМІННЯ СУТНОСТІ ФОРМИ ДЕРЖАВИ

Пізнання будь-якого явища юридичної науки відбувається в процесі тісного взаємозв'язку з іншими суспільними науками. Однією з найважливіших серед таких наук є філософія, оскільки юриспруденція використовує її знання про такі універсальні категорії як зміст, форма та сутність. Тому дослідження форми держави як одного з фундаментальних понять юридичної науки передбачає вивчення його загально-філософських основ.

Разом з тим, не потребує доведення те, що категорія «форма» надзвичайно тісно пов'язана з категоріями «сутність» та «зміст». При цьому необхідно визнати, що зміст впливає на форму того чи іншого предмета, на який в свою чергу впливає сутність, яка проявляється в формі, та опосередковано має вияв в змісті конкретного предмета. Тому питання діалектичного взаємозв'язку зазначених понять доцільно розглядати в контексті їх розвитку та змін.

У філософській літературі категорія «форма» та зустрічна їй категорія «зміст» відносяться до тих категорій, які характеризують організацію буття. При цьому як зазначають деякі автори дати визначення цим категоріям нелегко, оскільки ці поняття є давніми, багатозначними та мають дещо розмите значення¹.

Зважаючи на досить широке та плідне вивчення вищевказаних понять філософами різних періодів, слід визнати, що категорії форма, зміст та сутність мають свій специфічний вияв у таких явищах юриспруденції як «держава» та «право», завдяки чому і стають предметом пильної уваги вчених-правознавців.

Саме це і складає актуальність зазначеної наукової статті та потребує її теоретичного дослідження. Разом з тим, необхідно виокремити найбільш актуальні питання, що виникали, виникають та можуть виникнути в процесі вивчення такого специфічного поняття як форма держави.

Ще з часів античності, державно-правова наука в центрі своєї уваги залишала два основні питання: 1) які форми держави відомі історії та сучасності; 2) яка з відомих форм держав найкраще підходить для даного народу в даний проміжок часу.

Стародавні греки не випадково підкреслювали важливе значення форми держави для існування самої держави. Платон, наприклад, відводив формі держави визначальну, активну роль. Форма держави як і її зміст та сутність, ніколи не залишаються статичними категоріями, а завжди змінюються та розвиваються під впливом багатьох економічних, соціально-політичних, ідеологічних та інших факторів. Постійно змінювалось і уявлення про них.

Філософи та юристи стародавньої Греції та Риму висловлювали найрізноманітніші, деколи суперечливі, думки з приводу того, що необхідно розуміти під формою держави, які форми держав існують, чим вони відрізняються одна від одної².

На відміну від них автори радянського періоду більше уваги приділяли поняттю «зміст» держави, особливо його «класовий» стороні. Одним з яскравих представників радянського періоду в науковій літературі є В. С. Петров, який під змістом держави розумів систему суттєвих властивостей, ознак, елементів та процесів, що складають таке явище (зміст держави)³. При цьому він відзначав, що зміст держави необхідно розглядати в трьох аспектах: сутнісному, структурному та функціональному.

Сутнісний аспект змісту держави є конкретизацією властивостей даного явища у відповідних історичних умовах, що безпосередньо проявляються в понятті історичного типу держави. В. С. Петров стверджував, що під змістом держави необхідно розуміти конкретний вираз класової сутності держави. Крім того, автор зазначає, що зміст держави розкриває порядок зосередження влади в суспільстві у конкретній країні в конкретний історичний період⁴. Тобто зміст держави визначає коло інтересів, які вона захищає.

Структурний аспект змісту держави означає сукупність елементів, що складають державу, тобто розгалужену систему органів влади, що утворюють механізм (апарат) держави. Ця сторона змісту держави в подальшому розкривається через поняття форми державного устрою та форми державного правління⁵.

Функціональний аспект змісту держави, як зазначав В. С. Петров, охоплює внутрішні процеси, що і складають «дієвість» даного явища, тобто процес взаємодії його елементів між собою та зовнішнім середовищем, а саме функції держави як основні напрямки її функціонування.

Процес дослідження поняття форми держави нерозривно пов'язаний з визначенням її сутності.